

ОГУРЦОВ О. П.

кандидат юридичних наук, суддя,
(Окружний адміністративний суд,
м. Київ)
ORCID ID: 0009-0002-1550-3973

УДК 342.76

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.53>**ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ПІД ЧАС ВІЙНИ
В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ**

Стаття присвячена дослідженню обмежень прав людини і громадянина під час війни в контексті сучасних правових, соціальних і технологічних викликів. Акцентовано увагу на критичному балансі між забезпеченням національної безпеки та дотриманням основоположних прав людини в екстремальних умовах. У дослідженні проаналізовано міжнародні та національні правові рамки, які регулюють ці обмеження, з особливим акцентом на пропорційності, необхідності та дотриманні демократичних принципів. Актуальність цієї теми посилено зростаючим використанням новітніх технологій спостереження та заходів кібербезпеки, які суттєво впливають на обсяг та інтенсивність обмежень.

Розкрито важливість міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевських конвенцій та протоколів до них, для обмеження негативного впливу збройних конфліктів на цивільне населення. У дослідженні виокремлено національні механізми, в тому числі конституційні положення і законодавство про надзвичайні ситуації, які надають урядам повноваження запроваджувати комендантську годину, цензурувати інформацію і розпоряджатися ресурсами. Ці заходи, спрямовано на усунення безпосередніх загроз, повинні відповідати процедурним гарантіям, щоб запобігти зловживанням і довгостроковій ерозії демократичних цінностей. Аналіз ґрунтується на прикладах конфлікту, що триває в Україні, де уряд запровадив воєнний стан із такими заходами, як обмеження на поїздки та нагляд за засобами масової інформації.

Зосереджено увагу на взаємодії між національним законодавством і міжнародними зобов'язаннями, що забезпечує відповідність заходів воєнного часу світовим стандартам у сфері прав людини. У статті розглянуто роль судового нагляду у підтримці підзвітності та суспільної довіри під час конфліктів. Висвітлено внесок неурядових організацій у моніторинг застосування цих заходів, захист прав вразливих груп населення та підтримку постконфліктного відновлення.

Окремої уваги заслуговують перспективи розробки інноваційних рішень для пом'якшення негативних наслідків обмежень воєнного часу. У дослідженні підкреслено необхідність формування чіткої правової бази, регулярних процесів перегляду та залучення громадськості для забезпечення пропорційності та тимчасовості надзвичайних заходів. Запропоновано стратегії зміцнення міжнародної співпраці та використання технологічного прогресу для захисту прав людини. Висновки є цінним орієнтиром для політиків і правознавців у вирішенні складних питань захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Ключові слова: права людини, громадянські свободи, воєнний стан, обмеження воєнного часу, адміністративне право, конституційне право, свобода слова, державна влада, прозорість, судовий контроль, міжнародні стандарти, національне законодавство, надзвичайні заходи, національна безпека.

Ogurtsov O. P. Restriction of human and civil rights and freedoms during the war in the current situation

The article is devoted to the study of restrictions on human and civil rights during wartime in the context of modern legal, social and technological challenges. The article focuses on the critical balance between ensuring national security and respect for fundamental human rights in extreme conditions. The study analyses the international and national legal frameworks governing these restrictions, with a particular focus on proportionality, necessity and compliance with democratic principles. The relevance of this topic has been reinforced by the growing use of the latest surveillance technologies and cybersecurity measures, which significantly affect the scope and intensity of restrictions. The author reveals the importance of international humanitarian law, in particular the Geneva Conventions and their protocols, for limiting the negative impact of armed conflicts on the civilian population. The study highlights national mechanisms, including constitutional provisions and emergency legislation, that empower governments to impose curfews, censor information and manage resources. These measures, while addressing immediate threats, must be accompanied by procedural safeguards to prevent abuse and the long-term erosion of democratic values. The analysis is based on the ongoing conflict in Ukraine, where the government has imposed martial law with measures such as travel restrictions and media surveillance. It focuses on the interaction between national legislation and international obligations, which ensures that wartime measures comply with international human rights standards. The article examines the role of judicial oversight in maintaining accountability and public trust during conflicts, and highlights the contribution of non-governmental organisations to monitoring the application of these measures, protecting the rights of vulnerable groups and supporting post-conflict reconstruction. Special attention is paid to the prospects of developing innovative solutions to mitigate the negative effects of wartime restrictions. The study emphasises the need for a clear legal framework, regular review processes and public engagement to ensure the proportionality and temporality of emergency measures. Strategies for strengthening international cooperation and harnessing technological advances to protect human rights are proposed. The conclusions are a valuable guide for policy makers and legal scholars in addressing the complex issues of human rights protection during armed conflicts.

Key words: *human rights, civil liberties, martial law, wartime restrictions, administrative law, constitutional law, freedom of speech, state power, transparency, judicial control, international standards, national legislation, emergency measures, national security*

Актуальність теми дослідження. Потреба дослідження особливостей обмеження прав і свобод людини і громадянина під час війни, обумовлена потребою пошуку балансу між забезпеченням національної безпеки та дотриманням основоположних прав людини. У сучасних глобальних і регіональних конфліктах уряди часто вдаються до заходів, що обмежують такі свободи, як свобода пересування, свобода слова, свобода зібрань і свобода приватного життя, мотивуючи це необхідністю захисту громадського порядку і державної цілісності. Такі дії, хоча іноді і є необхідними для подолання безпосередніх загроз, створюють значні ризики перевищення повноважень, зловживань і довгострокової ерозії демократичних принципів і верховенства права.

Розуміння правових рамок, як національних, так і міжнародних, які регулюють такі обмеження, має важливе значення для оцінки їхньої легітимності, пропорційності та впливу на окремих осіб і суспільство. Крім того, це питання набуло особливого значення у зв'язку з технологічним прогресом, включаючи системи спостереження та кібероперації, які можуть посилити обсяг та інтенсивність обмежень.

Дослідження є особливо актуальним для визначення найкращих практик, захисту від зловживання владою та забезпечення дотримання міжнародних норм у сфері прав людини, які є основою для збереження довіри до влади, зміцнення стійкості громадянського суспільства та сприяння постконфліктному відновленню у спосіб, що захищає демократичні цінності та гідність людей. Дослідження також звертає увагу на нагальну потребу в тонкому розумінні того, як пом'якшити негативні наслідки обмежень воєнного часу, гарантуючи при цьому, що заходи безпеки є ефективними, законними і такими, що поважають права людини.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень про обмеження прав людини і громадянина під час воєнного часу свідчить про зростання кількості наукових праць, в яких наголошується на діалектичному взаємозв'язку адміністративного права, реалізації безпеки та прав людини. Дослідники детально вивчають роль міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевських конвенцій, у встановленні меж для дій держави під час збройних конфліктів. Ці рамки спрямовані на захист цивільного населення та забезпечення пропорційності й необхідності запровадження обмежень.

Національні правові дослідження висвітлюють, як законодавство про надзвичайний стан і конституційні положення надають урядам повноваження реагувати на загрози, зберігаючи при цьому демократичні принципи (Маркович Х. М., Гриньо Д. Д., Лотюк О. С., Похиленко І., Кузніченко С. О., Каменчук Т. В., Совгиря О. В., Венгер В. М., Habermas J.). Особлива увага, у більшості досліджень, приділяється балансу між заходами безпеки (такими як цензура та обмеження пересування), і захистом основоположних прав. Водночас, війна в Україні та супутні їй процеси обмеження прав і свобод людини і громадянина, обумовлюють потребу сучасних досліджень цієї наукової проблематики.

Метою дослідження є аналіз правових, соціальних та практичних аспектів обмеження прав і свобод людини і громадянина під час воєнного часу з фокусом на сучасні конфлікти.

Основний зміст дослідження. Теоретико-правове підґрунтя дослідження обмеження прав і свобод людини і громадянина під час воєнного конфлікту полягає у складній взаємодії міжнародної та національної правової бази. На міжнародному рівні захист прав людини під час збройних конфліктів регулюється насамперед міжнародним гуманітарним правом (МГП), яке встановлює принципи і норми, спрямовані на обмеження впливу збройного конфлікту на людей і забезпечення дотримання їхніх основоположних прав. Основою МГП донині є Женевські конвенції та додаткові протоколи до них, які визначають обов'язки держав і недержавних суб'єктів щодо забезпечення гуманного поводження з цивільними особами, військовополоненими та іншими некомбатантами [1]. Ці документи наголошують на принципі пропорційності, який забороняє дії, що завдають надмірної шкоди цивільному населенню порівняно з очікуваною військовою перевагою.

Крім того, принцип розрізнення зобов'язує сторони конфлікту розрізнити комбатантів і некомбатантів, тим самим мінімізуючи шкоду для останніх. На додаток до МГП, міжнародне право прав людини залишається чинним під час війни, хоча певні права можуть бути законно обмежені за певних обставин. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП) дозволяє відступати від певних зобов'язань під час надзвичайного стану за умови, що такі заходи суворо вимагаються гостротою ситуації і узгоджуються з іншими зобов'язаннями за міжнародним правом. Однак деякі права, такі як право на життя, заборона катувань і свобода від рабства, вважаються такими, від яких не можна відступати навіть під час війни.

Національні правові рамки додатково визначають механізми, за допомогою яких держави встановлюють і регулюють обмеження прав людини і громадянина під час воєнного часу. Конституційні положення часто слугують основним джерелом влади, надаючи урядам повноваження оголошувати надзвичайний або воєнний стан, коли національній безпеці загрожує небезпека [2]. Ці положення, як правило, визначають умови, за яких такі оголошення можуть бути зроблені, права, які можуть бути призупинені, і процедурні гарантії для запобігання зловживанням. Закони про надзвичайний стан, прийняті відповідно до цих конституційних положень, створюють правову основу для конкретних заходів, таких

як комендантська година, обмеження на зібрання, цензура ЗМІ та розширені повноваження щодо нагляду.

Воєнний стан, як більш екстремальна форма правління у воєнний час, часто надає військовим широкі повноваження для підтримання порядку і запровадження обмежень, іноді в обхід цивільного судового нагляду. Хоча ці заходи виправдані необхідністю збереження національної безпеки і громадського порядку, вони повинні відповідати принципам необхідності і пропорційності, щоб гарантувати, що вони не призведуть до надмірної шкоди для окремих осіб або суспільства [3]. Крім того, національні правові системи часто повинні узгоджувати свої правила воєнного часу з міжнародними зобов'язаннями, гарантуючи, що обмеження не порушують основних принципів захисту прав людини, встановлених міжнародним правом.

Після терактів 11 вересня уряд Сполучених Штатів запровадив низку заходів у рамках закону Про захист національних інтересів (USA PATRIOT Act), спрямованих на посилення національної безпеки та боротьбу з тероризмом. Ці заходи значно розширили можливості спостереження, дозволивши владі контролювати комунікації, отримувати доступ до фінансових і персональних даних, а також проводити обшуки без ордерів за певних умов. Закон також дозволив затримувати осіб, підозрюваних у діяльності, пов'язаній з тероризмом, без пред'явлення офіційних звинувачень або суду, що викликає занепокоєння щодо порушення належної правової процедури.

Одним з найбільш суперечливих аспектів цього періоду було поводження з ув'язненими в Гуантанамо, де людей утримували без суду і слідства протягом невизначеного часу, часто на основі обмежених або засекречених доказів [4]. Звинувачення у застосуванні тортур, включаючи катування водою та інші форми нелюдського поводження, ще більше підкреслили суперечність між цілями національної безпеки та дотриманням міжнародних норм у сфері прав людини, що викликало критику з боку правозахисних організацій та світової спільноти. Зазначені дії спричинили постійні дебати про баланс між безпекою і громадянськими свободами.

Механізми обмеження прав людини і громадянина у воєнний час реалізуються через поєднання правової бази, надзвичайних заходів та адміністративних дій, спрямованих на вирішення виняткових проблем, пов'язаних зі збройними конфліктами. Правові механізми, як правило, ґрунтуються на конституційних положеннях, що дозволяють урядам оголошувати надзвичайний або воєнний стан, які надають владі можливість тимчасово обмежувати певні права. Ці положення часто визначають обсяг, тривалість і процедурні гарантії таких заходів, щоб забезпечити їхнє пропорційне застосування лише в разі необхідності. Законодавство про надзвичайний стан, прийняте відповідно до цих положень, забезпечує правову основу для введення обмежень на конкретні права, такі як свобода пересування, свобода слова та право на приватне життя.

До прав, які найчастіше обмежуються під час війни, належать права, пов'язані зі свободою вираження поглядів і доступом до інформації. Уряди можуть цензурувати або контролювати ЗМІ з метою придушення дезінформації, підтримання громадського порядку або запобігання поширенню чутливої військової інформації. Свобода пересування – ще одне право, яке часто обмежується, оскільки влада запроваджує комендантську годину, встановлює військові контрольно-пропускні пункти або виконує накази про евакуацію для захисту цивільного населення і стратегічно важливих територій [5]. Посилені заходи спостереження також впливають на право на приватність, дозволяючи владі контролювати комунікації, отримувати доступ до приватних даних або проводити обшуки без попереднього судового дозволу.

Обґрунтуванням таких обмежень зазвичай є необхідність захисту національної безпеки, підтримання громадського порядку та забезпечення безперервності державного управління перед лицем значних загроз. Під час війни першочерговий обов'язок держави захищати свій суверенітет і територіальну цілісність часто зумовлює необхідність вжиття заходів, які тимчасово обмежують певні свободи. Громадський порядок є ще одним важливим

виправданням, оскільки конфліктні ситуації часто призводять до заворушень, дезінформації та викликів владі. Обмежуючи такі права, як свобода зібрань чи слова, уряди прагнуть запобігти насильству, захистити інфраструктуру та забезпечити дотримання заходів безпеки. Крім того, ефективне управління ресурсами воєнного часу та координація зусиль національної оборони вимагають певного рівня централізованого контролю, що може потребувати тимчасових обмежень певних свобод. Однак ці обґрунтування підлягають ретельній перевірці відповідно до національних і міжнародних правових стандартів, щоб переконатися, що вони не призводять до зловживань владою і не підривають ширші принципи прав людини і верховенства права.

Після повномасштабного вторгнення росії у 2022 році, Україна запровадила воєнний стан, як правовий механізм для подолання серйозних загроз національній безпеці, спричинених конфліктом. В умовах воєнного стану уряд наклав обмеження на різні права людини і громадянина, зокрема – на свободу пересування, свободу зібрань та свободу ЗМІ [6]. Для підтримання громадського порядку та запобігання потенційним диверсіям було запроваджено комендантську годину, а для контролю за пересуванням у містах та між ними – військові блокпости.

Свобода слова та доступ до інформації були врегульовані шляхом посилення нагляду за ЗМІ та соціальними мережами для боротьби з дезінформацією та запобігання поширенню пропаганди, яка могла б підірвати обороноздатність країни [7]. Крім того, певні економічні права були тимчасово обмежені, щоб перенаправити ресурси на національну оборону. Ці заходи, необхідні для забезпечення безпеки і виживання держави, були ретельно розроблені з дотриманням принципів необхідності і пропорційності, балансуючи між захистом громадянських свобод і нагальними потребами управління у воєнний час.

Вплив обмежень воєнного часу на суспільство є глибоким і багатограним, впливаючи на громадянство, політичну участь та індивідуальні свободи як під час, так і після конфлікту [8]. Введення обмежень на такі свободи, як свобода вираження поглядів, свобода зібрань і свобода пересування, змінює динаміку громадянського суспільства, часто обмежуючи його спроможність ефективно функціонувати. Неурядові організації, правозахисні групи та низові ініціативи часто стикаються з оперативними проблемами через посилення нагляду, цензуру або обмеження мобільності. Це може перешкоджати їхній здатності надавати гуманітарну допомогу, відстоювати права та вимагати підзвітності від урядів, послаблюючи таким чином суспільні структури, які сприяють громадянській активності та демократичній стійкості.

Участь у політичному житті також зазнає значного впливу, оскільки уряди концентрують владу на боротьбі із загрозами безпеці, часто відсуваючи на другий план демократичні процеси. Вибори можуть бути відкладені або проведені в умовах, що обмежують публічні дебати та прозорість, а голоси опозиції можуть бути придушені під приводом національної безпеки [9]. Така централізація влади, хоча іноді і є необхідною під час кризи, ризикує маргіналізувати різні точки зору і знизити довіру до політичних інститутів. З часом такі умови можуть призвести до політичної поляризації, ерозії суспільної довіри і відчуття надмірної влади уряду, яке може зберігатися ще довго після завершення конфлікту.

Особисті свободи зазнають негайного і прямого впливу, оскільки громадяни стикаються з обмеженнями у своєму повсякденному житті. Посилення заходів спостереження ставить під загрозу приватність і створює атмосферу недовіри. Обмеження на пересування порушують економічну діяльність, освіту та сімейне життя, посилюючи соціальну нерівність і вразливість. Обмеження свободи вираження поглядів стримує публічний дискурс та інновації, заважаючи суспільству колективно і прозоро вирішувати проблеми воєнного часу [10]. Такі обмеження, які часто виправдовуються міркуваннями безпеки, можуть призвести до відчуття безправ'я та відчуження серед громадян, особливо коли їх запровадження не є прозорим та підзвітним.

Довгострокові наслідки заходів воєнного часу виходять за межі безпосереднього контексту конфлікту, формуючи траєкторію демократичного розвитку та верховенства права.

Якщо обмеженнями воєнного часу не керувати ретельно і не скасовувати їх одразу після припинення бойових дій, вони ризикують стати інституціоналізованими, що призведе до нормалізації авторитарних практик. Це може підірвати основоположні принципи демократії, такі як поділ влади, система стримувань і противаг та захист індивідуальних прав. І навпаки, конфлікти, які врегульовуються з дотриманням прав людини і прозорості, можуть посилити стійкість демократії, оскільки суспільства стають більш свідомими необхідності захищати свободи навіть під час кризових ситуацій.

Верховенство права є особливо вразливим під час війни, оскільки надзвичайні заходи часто надають урядам надзвичайні повноваження, які можуть діяти в обхід судового нагляду. Забезпечення того, щоб такі повноваження підлягали правовому контролю, а механізми правового захисту залишалися доступними, має вирішальне значення для збереження суспільної довіри [11]. Постконфліктний період надає можливість зміцнити верховенство права шляхом розгляду скарг, сприяння підзвітності та відновлення нормальних правових процесів. Однак, якщо цього не зробити, то безкарність може укорінитися і послабити інституції, створюючи спадщину недовіри і нестабільності.

Визначення оптимальних практик та рекомендацій щодо управління обмеженням прав і свобод під час воєнного часу має вирішальне значення для забезпечення балансу між імперативами національної безпеки та захистом прав людини. Запобіжні заходи для запобігання зловживанню владою мають важливе значення для забезпечення того, щоб надзвичайні заходи залишалися в межах необхідності та пропорційності. Однією з ключових гарантій є вимога чітких правових рамок, які чітко визначають обсяг, тривалість і умови, за яких можуть бути обмежені права. Такі рамки повинні включати надійну систему стримувань і противаг, таку як судовий або парламентський нагляд, щоб запобігти надмірній концентрації влади у виконавчій гілці. Незалежні органи моніторингу, включаючи омбудсменів і комісії з прав людини, можуть відігравати важливу роль у надгляді за виконанням обмежень і оперативному розгляді скарг.

Не менш важливими є прозорі процедури запровадження та зняття обмежень. Уряди повинні чітко повідомляти про причини запровадження обмежень і забезпечувати розуміння громадськістю необхідності та очікуваних результатів таких заходів [12]. Зазначене включає в себе надання доступної інформації про правову основу обмежень, конкретні права, на які вони поширюються, та критерії для визначення моменту їх скасування. Періодичний перегляд обмежень незалежними органами влади або законодавчими органами може гарантувати, що заходи залишаються актуальними і не продовжуються без необхідності. Крім того, уряди повинні створити механізми консультацій з громадськістю та зворотного зв'язку, що дозволить громадянському суспільству та постраждалим особам висловлювати занепокоєння та сприяти розробці більш справедливої політики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи результати дослідження, варто зазначити, що обмеження прав і свобод людини під час війни є складним та багатовимірним питанням, яке потребує ретельного аналізу і збалансованого підходу. Установлено, що правові рамки, як національні, так і міжнародні, відіграють ключову роль у забезпеченні законності і пропорційності таких заходів, а також у запобіганні зловживанням владою. Дослідження дозволило визначити основні виклики, пов'язані з реалізацією обмежень, включаючи відсутність чіткої прозорості та підзвітності, що може негативно вплинути на демократичний розвиток і верховенство права.

Щоб узгодити свої заходи (у воєнний час) зі встановленими рамками прав людини, держави повинні співпрацювати з міжнародними організаціями, такими як Організація Об'єднаних Націй. Зазначене може включати звернення за технічною допомогою, обмін найкращими практиками та участь у регулярних оглядах, що проводяться такими органами, як Рада ООН з прав людини. Регіональне співробітництво також може відігравати важливу роль, особливо в конфліктних регіонах, де сусідні держави можуть спільно вирішувати трансграничні проблеми, дотримуючись при цьому спільних правових та етичних стандартів. Подальші дослідження необхідно зосередити на аналізі ефективності конкретних механізмів

правового захисту прав людини під час війни, зокрема у контексті сучасних технологій та кібероперацій, які значно впливають на можливості спостереження і контролю. Крім того, важливим напрямком є вивчення міжнародного досвіду у врегулюванні постконфліктних ситуацій, де особливу увагу слід приділити відновленню довіри до інститутів державної влади та механізмів правового захисту. Застосування таких підходів сприятиме формуванню ефективних практик та спрямуванню уваги на збереження основних прав і свобод навіть у критичних умовах.

Список використаних джерел:

1. Маркович, Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство» 2023 (2), 95-101.
2. Гриньо, Д. Д. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*, 2023. № 2, 45-48. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.08>
3. Лотюк, О. С. Конституційні засади обмеження прав та свобод людини і громадянина у повоєнний період. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, 2023. № 2, 9-15. URL: <https://doi.org/10.32782/39221463>
4. Guantánamo Bay: over 20 years of injustice. *Amnesty International UK*. URL: <https://www.amnesty.org.uk/guantanamo-bay-human-rights>
5. Похиленко І. Щодо обмеження права на свободу слова в умовах воєнного стану. *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини*. 2022. IV Міжнародна наукова конференція Секц 3. с 77-79. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/12470>
6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022. 24 лютого 2022 року. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
7. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії правового режиму воєнного стану: Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України. № 73. від 03.03.2022р. *Ліга закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36785>
8. Кузніченко С. О. Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 1-2 2022 32-36. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.6>
9. Habermas, J. Legitimation crisis. *Boston, MA: Beacon Press*. 1973. p. 191.
10. Каменчук Т.В. Стан забезпечення прав людини в умовах війни в Україні. *Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної і практики*. 2022. С. 29-30.
11. Совгиря, О. В. Верховенство права в умовах війни: виклики для конституційного судочинства України. *Вісник Конституційного Суду України*, 2023. (1), 5-12.
12. Венгер, В. М. Прозорість як принцип діяльності органів публічної влади. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*, 2017. № 1. С. 78-82.

